SÕJAPURJEKAD

Esimene vanaaja suur meresõitjarahvas elas üle 3500 aasta tagasi Kreetal, Egeuse mere saartel ja rannikul. Parimad säilinud kujutised tolleaegsetest laevadest on leitud Egeuse mere keskel olevalt Thera saarelt (it Santorini), mis on jäänuk kunagisest vulkaanisaarest. 6 m pikkusel ja 40 cm kõrgusel freskol on näha hulganisti sihvakaid, kõrge nõelterava vööriga laevu. Arvatakse, et osa neist on pidulikult ehitud sõjalaevad. Ühes otsas on neil pikalt väljaulatuv konstruktsioon, mida võib pidada rammiks. Vastupidi kõigile hilisemal ajal ehitatud sõjalaevadele on neil ramm ahtris. Võimalik, et rammi selline asend aitas tollal tõenäoliselt veel ilma kiiluta laevu paremini kursil hoida. Vastast rammima läksid need laevad, ahter ees (sõudjad pöördusid ümber).

Umbes 3500 aastat tagasi toimus Theral ülivõimas vulkaanipurse. Sellega kaasnenud kuni 50 m kõrgune hiigellaine pühkis ära kõik muistsed rannikulinnad. Lainest puutumata jäänud asulad mattis enda alla vulkaaniline tuhk. Egeuse kultuur lakkas olemast.

Mõni sajand hiljem andsid Kreekas aset leidnud sündmused tõuke Egiptuse sõjalaevastiku rajamisele. Kesk-Balkanilt tungisid Kreeka rannikualadele sõjakad doorlased. Nende raudrelvad said võidu Kreeka tolleaegsete elanike – ahhailaste – pronksrelvade üle ning suur osa ahhailasi tõrjuti Kreekast välja. Uue kodumaa leidsid nad Egeuse mere saartel, mille vulkaaniline tuhk oli muutnud maa viljakaks, ning Küprosel ja Väike-Aasias. Haaranud kaasa teisi hõime, tungisid nad Palestiinasse, kus said tuntuks vilistitena, ning Egiptusesse, kus neid nimetati mererahvaiks. Et võidelda mererahvaste ja etruski mereröövlite vastu, rajatigi 13. sajandil eKr Vana-Egiptuse sõjalaevastik.

Aastal 1163 või 1164 eKr peeti Niiluse deltas ajaloo esimene teadaolev sõjalaevadevaheline lahing. Mererahvad said lüüa, nende laevastik purustati. Seda lahingut kujutavad bareljeefid Ramses III templil Teeba lähedal ning neil on näha nii Egiptuse kui ka mererahvaste sõjalaevu. Laevad olid ühemastilised, raapurjedega. Lahingus olid purjed rehvitud ning laevu manööverdati aerude abil. Masti tipus oli mastikorv, milles asus linguheitja. Egiptuse laevade ninas oli veepealne ramm – see lõppes loomapeaga, mis oli tõenäoliselt pronksist valatud. Lahingut peeti viskerelvadega: lingude ja vibudega; tihti kasutati ka abordaaži: sõideti vastase laeva pardasse ja rünnak lõppes käsitsivõitlusega.

Oletatav sõjalaev Thera freskol
(Kreeka, u 1500 eKr)

Veeväljasurve mõnikümmend tonni

Mõõtmed u 30 x 4 x 0,7 m
(pikkus x laius x süvis)

Vanimad Egiptuse laevad tehti papüürusest, puulaevu hakati ehitama u 3000. aastal eKr. Esialgu tehti neid ainsast kohalikust tarbepuust – akaatsiast. Kuna aga akaatsiast sai ainult kuni 2 m pikkusi laudu, hakati hiljem kasutama sisseveetavat viigipuud ja liibanoni seedrit. Laevad olid ilma kiilu ja kaarteta, kereplangud ühendati üksteisega salapulkade abil. Pikitugevuse andis Egiptuse laevadele piki parda ülaserva tõmmatud jäme köis (suurtel laevadel kuni 4 köit), mis kinnitati tugipostidele. 1500. aasta paiku eKr võeti kasutusele põiki läbi laeva ulatuvad tugipuud ehk piimid. Need jäigastasid laevakeret ning laevaparrast siduvast köiest loobuti. Pikiköied aga jäid kuni kiilu leiutamiseni.

II aastatuhande viimastel sajanditel eKr tõusis laevaehituses ja meresõidus esikohale Foiniikia. Sealset laevaehitust soodustasid Liibanoni mägedes kasvavad rikkalikud seedrimetsad.

Foiniikia meremehed olid tuntud julguse ja ettevõtlikkuse poolest. Foiniiklased olid esimene rahvas, kes rajas rohkesti kolooniaid – nad asustasid suuri alasid Aafrika põhjarannikul (muu hulgas Kartaago), Hispaania lõunaranniku ning hulganisti Vahemere saari.

Foiniiklased omandasid parima paljude rahvaste laevaehitusoskustest. Mitu nende tolleaegset leiutist – kiil, kaared ja reeling – on säilinud laevade põhikonstruktsioonis tänini. Peale selle, et foiniiklased olid tarmukad kaupmehed, tunti neid ka kui mereröövleid. Kui nad ilmusid näiteks kuhugi rannikuasulasse siis, kui seal oli palju relvakandjaid mehi, esinesid nad kaupmeestena. Kui aga mehed olid kusagil ära ning elanikkond kaitseta, muutusid kaupmehed röövleiks ja orjakauplejaiks, riisusid randlaste vara ning ajasid oma laevadele ka kogu elanikkonna.

Foiniiklased ehitasid sõjalaevu tolleaegsetele Vahemere-äärsetele suurriikidele – Egiptusele, Assüüriale, Pärsiale – ning ka mehitasid neid oma meeskondadega. Foiniiklaste sõjalaevast annab üsna hea ettekujutuse Ninivest Assüüria valitseja Sanheribi lossist leitud 7. sajandist eKr pärinev bareljeef. Sellel kujutatud pika veealuse teravikuga laev on kindlasti sõjalaev, teravik ise aga ramm, mis on juba kiilu pikendus. Siiski võib arvata, et laevad olid palju pikemad ja sihvakamad, kui on bareljeefilt näha. Sõudjate kohal oli pikk kitsas ülemine tekk ehk sild, kus asusid sõdurid. Kummaski pardas oli laeval kaks ülestikku paiknevat aerurida. Selliseid laevu hakati ehitama u 800. aastal eKr; kreeklased nimetasid neid dieerideks, roomlased hiljem bireemideks. Ei ole teada, kas dieeri leiutajad olid foiniiklased või kreeklased.

Foiniikia dieer (7. saj eKr)
Veeväljasurve u 100 t
Mõõtmed u 35 x 5 x 1 m
Meeskond u 150 in

Esimesed teadaolevad Kreeka laevad olid Trooja sõja aegadest pärinevad ühe aerureaga moneerid, mida ajalookirjandus tunneb ladinapäraselt unireemidena. Neile järgnenud kahe aerureaga laevadest oli juba juttu, aga sõjalaevad arenesid ja u 600. aastal eKr ehitati esimesed kolme aerureaga laevad. Nende laevade kohta on käibele jäänud nii kreekapärane nimetus „trieer" kui ka ladinapärane „trireem". Trieerid olid klassikalise Antiik-Kreeka võimsaimad laevad, nende pikkus ulatus 50 meetrini ja meeskonnas oli kuni 250 meest.

Trieeridel oli üks või kaks madalat, nelinurksete raapurjedega masti. Lahingu eel purjed rehviti, sest purjedega manööverdada ei osatud. Kui vähegi saadi, võeti lahingu eel mastid ja taglas maha ning viidi maale, et laev oleks võimalikult kerge. Pealegi võis rammimise ajal mast murduda ning koos raa ja purjedega meestele peale kukkuda. Sõuti tavaliselt ühe aerureaga, ülejäänud sõudjad puhkasid. Kõik kolm aerurida sõudsid korraga ainult lahingus. Sõudjaiks olid pinkide külge aheldatud orjad, kellele lahingu eel puupunn suhu torgati, et nad haavatasaamise korral oma kisaga sõjamehi ei häiriks. Sõudjatel aidati rütmi hoida flöödimänguga, tähtis „innustusvahend" oli ka piits. Trieeri põhirelv oli kas ühe- või kolmeharuline, tavaliselt raud- või pronksotsaga ramm. Kõigepealt püüti purustada vastase laeva aerurida, et muuta see liikumisvõimetuks, seejärel rammiti laeva otse keresse.

Aastal 480 eKr peeti Kreeka rannikul Salamise saare lähedal vanaaja suurim merelahing. Kreeka laevastik, milles oli eri andmeil kuni 380 laeva, võitis väidetavasti 1200laevalise pärslaste laevastiku. Kreeklaste võidu põhjuseks peetakse nende soodsat asendit kitsas Salamise väinas (see ei lasknud pärslastel kasutada oma ülekaalu Kreeka laevastiku ümberhaaramiseks) ning asjaolu, et Salamise lahinguks mehitati Kreeka laevad orjadest sõudjate asemel vabade meestega. See võimaldas neid kasutada ka abordaaživõitluses. Pärslaste ja foiniiklaste ülevõim merel murti ning võimsaimaks mererahvaks said kreeklased. Kreeka laevastikus võeti kasutusele uus raskerelv – nn delfiin. See oli terava otsaga metallpomm, mis kukutati raalt või poomilt vastase laevale, et purustada selle põhja.

Vana-Kreeka sõjalaevad olid kujundatud kas kala või mõne veeloomana – ees oli neil laevadel kala pea või krokodilli nina, ahtris aga kõrgele ülestõstetud saba. Sääraseid loomamotiive kasutati hiljem ka Rooma laevastikus.

Võimalik, et juba Vana-Kreekas leiutati ka tähtsaim kaitsekonstruktsioon – soomus. Seda kasutati Kórinthoses ehitatud, katafraktideks nimetatud laevadel, et kaitsta veeliini rammilöökide eest.

Kreeka trieer (5. saj eKr)

Veeväljasurve kuni 200 t

Mõõtmed kuni 50 x 6 x 1 m

Kiirus purjede all kuni 5 sõlme,
kolme aerureaga sõudmise
korral 7–8 sõlme

Meeskond kuni 240 in,
sh 170 sõudjat, 50 sõdurit,
20 madrust

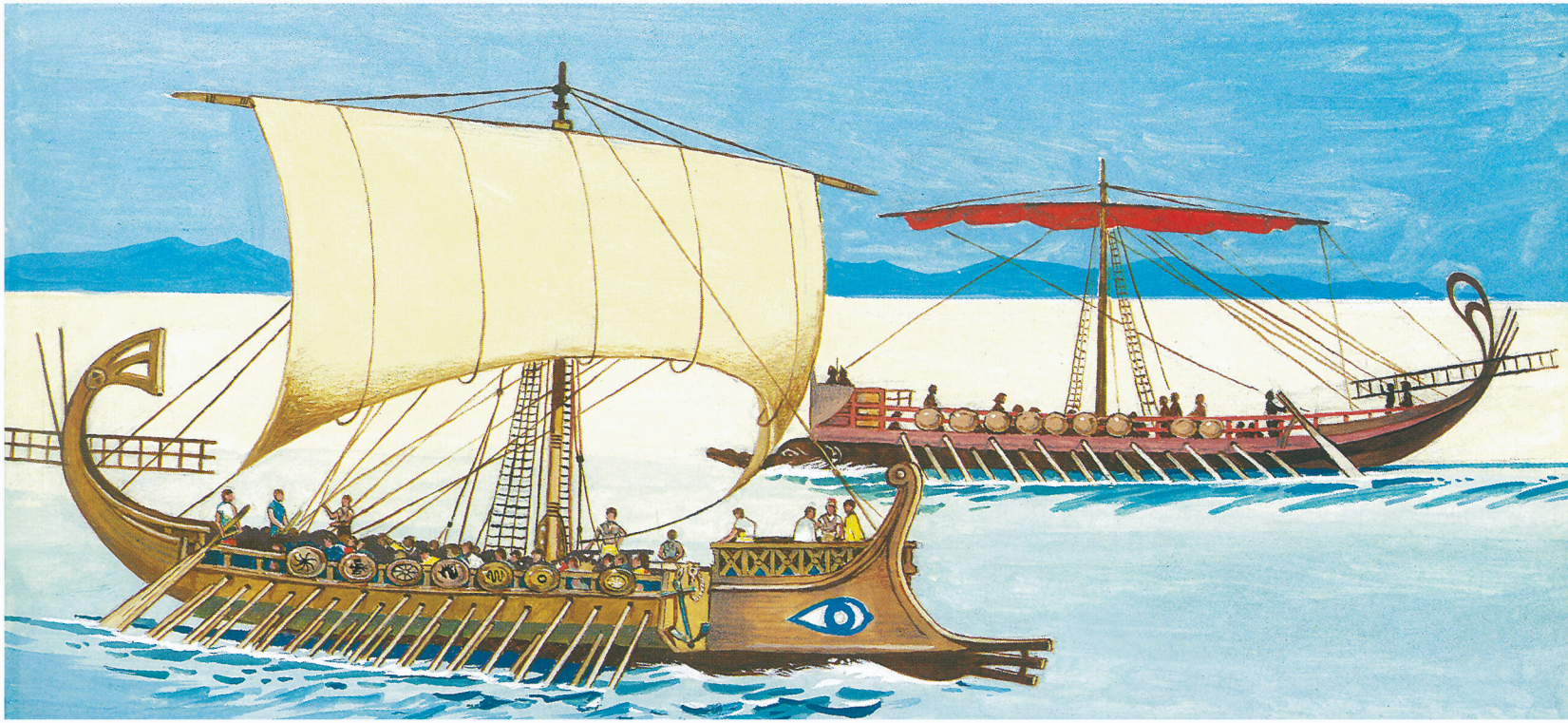

4. sajandil eKr said laevaehituses tooniandvaks läänekreeklased – Itaaliasse ümber asunud Kreeka kolonistide järglased. 400. aastal eKr, valmistudes sõjaks Kartaagoga, laskis Sitsiilias asuva Sürakuusa valitseja Dianysios I ehitada trieeridest veelgi suuremad laevad – penteerid. Alguses olid penteerid ühe aerureaga, kuid iga aeruga sõudis 5 meest. Muidugi olid aerud suured ja laevad laiad, et sellist hulka sõudjaid ära mahutada. Ka sõdureid mahtus penteeridele tunduvalt rohkem kui trieeridele. Laeva vööri paigutati veel üks sürakuusalaste meresõjauuendus – viskemasinad.

Järgmistel sajanditel penteeride mõõtmed aina suurenesid, ka neile paigutati aere kahes-kolmes pealistikku asetsevas reas. Sõudjaid oli ülemistel aeruridadel rohkem kui alumistel, sest ülemised aerud olid pikemad ja raskemad. Pikkuse poolest (üle 70 m) ületasid penteerid isegi 2000 aastat hiljem ehitatud purjeliinilaevu.

Peagi hakati penteere ehitama ka Kartaagos ja Kreekas ning sajand hiljem Roomas. Roomlaste laevastik oli kaua aega väikesearvuline ega suutnud võistelda mereriikide laevastikega. Murrang toimus 261. aastal eKr, kui kahe kuu jooksul ehitati 100 penteeri ja 20 trireemi (trieemi).

Esimeses kartaagolastega peetud merelahingus said roomlased küll lüüa, kuid peagi võitsid nad Kartaago laevastikku. Määrav osa oli selles roomlaste sõjatehnilisel uuendusel – abordaažisillal. See oli laeva ninas paiknev rünnakusild, mille üks ots toetus laevalael olevale pöörlevale toele. Metallteravikuga välimine ots lasti kukkuda vaenlase laevale, kus teravik haakus selle tekki. Mööda silda läksid abordaažirünnakule leegionärid ja siis otsustas lahingu saatuse juba Rooma jalaväe parem väljaõpe.

Rooma laevadel kasutati ka seniseid relvi: rammi ja nn delfiini ning viskemasinaid. Venetitega 56. aastal eKr peetud merelahingus kasutas Julius Caesari laevastik veel üht isemoodi mererelva – raade otstesse kinnitatud lõiketeri, mis lõikasid läbi venetite laevade taglase.

Meie ajaarvamise alguseks vallutas Rooma kõik Vahemere-äärsed maad ja Vahemeri muutus Rooma riigi sisemereks.

Laevastiku põhiülesandeks jäi võitlus piraatidega ja selleks ehitati kergeid ühe-kahe aerureaga laevu – liburne. Vajaduse korral kasutati liburne ka lahingus. Näiteks moodustasid need suure osa Octavianuse laevastikust, mis võitles Aktioni lahingus 31. aastal eKr Antoniuse ja Kleopatra laevastikuga.

Vana-Roomas sündisid ka esimesed sõjalaevastiklaste autasud: *Corona rostrata* (pärg sõdurile, kes esimesena tungis vaenlase laevale) ja *Corona navalis* (laevastikupärg – laevastikujuhi autasu võidetud merelahingu eest).

Rooma trireem (1. saj eKr)
Veeväljasurve kuni 250 t
Mõõtmed kuni 50 x 7 x 1,5 m
Kiirus 7–8 sõlme
Meeskond kuni 300 in,
sh 200 sõudjat, 80 sõdurit,
20 madrust

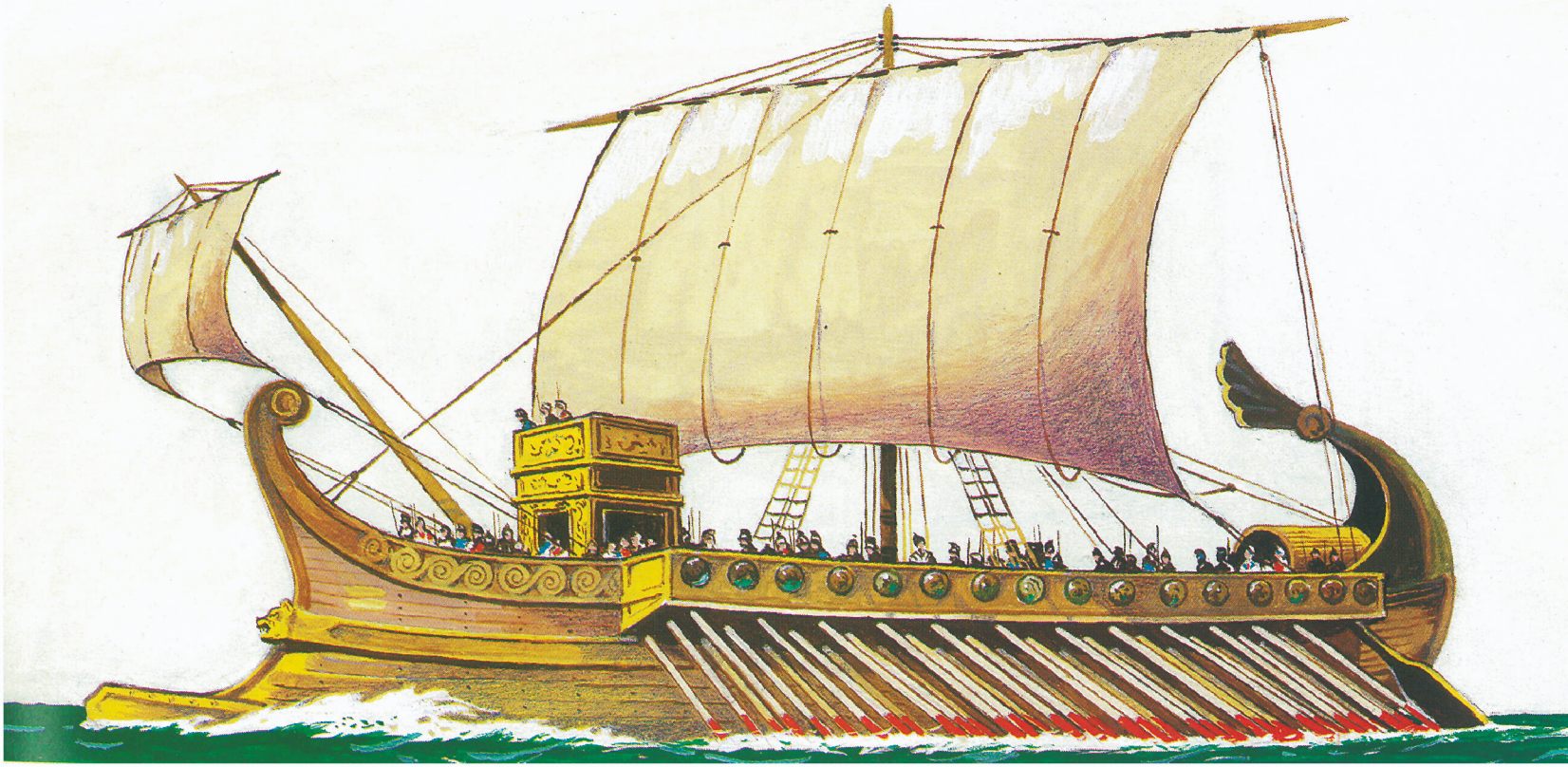

Muistsete Vahemere maade sõjalaevadest ei ole peaaegu midagi säilinud. Nende kohta on teada ainult mereajaloolaste rekonstrueeritud vaasimaalide, bareljeefide ja mosaiikpiltide ning antiikautorite teoste põhjal. Viikingilaevade uurijad on palju õnnelikumas olukorras tänu sellele, et viikingid matsid oma ülikuid koos nende laevadega. Selliseid laevmatuseid on leitud Taanis, Norras, Inglismaal ja Eestiski – Saaremaal Salme kooli juures. Tuntuimad on Oslo lähedalt Osebergist ja Gokstadist leitud laevad, mis on restaureeritud ja viikingilaevade muuseumi välja pandud. Osebergi laevaga oli maetud suursugune naine, kes ajaloolaste arvates oli Norra ühendaja Harald I Hårfagre (Kaunisjuukse) vanaema kuninganna Åsa. Ka Gokstadi laev oli kuninglik matusepaik – sealt leitud mehe jäänuseid peetakse kuningas Olav Gierstadralfi omadeks. Meie Salme laevmatust võib seostada siin kandis elu kaotanud Sveamaa kuninga Yngvarriga; laevu endid peaaegu säilinud ei ole.

Vanaaja laevadega võrreldes täiuslikuma taglase tõttu võisid viikingilaevad manööverdada nii külg- kui ka vastutuules.

Kõrgetele täävidele kinnitati nikerdatud mao, lohe või mõne muu kurja looma pea, mis viikingite uskumuse kohaselt kaitses laeva halbade vaimude eest ning kohutas vaenlasi. Randumisel võeti need loomapead maha, et mitte pahandada kohalikke jumalaid.

Lahinguid peeti viikingilaevadel kas eemalt üksteisele nooli, viskeodasid ja -kirveid heites või rakendades abordaaži. Põhiliselt tehti viikingilaevadega rööv- või sõjakäike, kuid nendega võeti ette ka pikki kaubaretki, avastati Island ja Gröönimaa ning jõuti Ameerikasse.

Suurimad viikingilaevad (pikkus kuni 50 m) ehitati 1000. aasta paiku. Ka Eestimaa randadel ehitati viikingilaevadega sarnanevaid aluseid, mis Läti Henriku andmeil mahutasid kuni 30 meest. Võib-olla ootavad meie viikingilaevad alles maapõues või merepõhjas avastajat. Gokstadi laevast valmistati 1893. aastal täissuuruses koopia. Samal aastal purjetasid 13 Norra meremeest sellega Magnus Andersoni juhtimisel üle Atlandi. Hea pärituulega tegi Vikingiks nimetatud laev kuni 11 sõlme. Ookeani ületamiseks kulus sel 27 päeva.

1940. aastal hakati Norras ehitama Gokstadi laevast 2 korda pikemat viikingilaeva, kuid sõja tõttu jäi see lõpetamata. 20. sajandi II poolel on viikingilaevu ehitatud ka Taanis, Rootsis ja USAs. Üks neist, Rootsis ehitatud Ormen Friske, hukkus kogu meeskonnaga 1950. aastal Põhjamerel saladuslikel asjaoludel. Merest leiti hiljem pudel sedeliga „Appi! Meid pommitatakse. Ormen Friske." Võimalik, et laev sattus merelennuväe õppepolügoonile, kus see ujuvmärklaua pähe puruks pommitati.

Gokstadi laev (Norra, 850. a)
Veeväljasurve 18 t
Mõõtmed 23,3 x 5,2 x 0,9 m
Kiirus 11 sõlme
Meeskond 70 in

11.–13. sajandil ilmus Põhja-Euroopa meredele kaks uut laevatüüpi: neff ja koge. Neff arenes välja viikingilaevast, oli oma eelkäijaist laiem ja kõrgem ning mahutas tunduvalt rohkem. Kuna neffe ehitati Skandinaavias, Inglismaal ja mujal, kus valitsesid viikingite ehk normannide järglased, on neid nimetatud ka normannilaevadeks. Kogesid ehitati Saksa- ja Friisimaa rannikul. Need olid kaubalaevad, mida sai kasutada ka merelahingus.

Koge oli purjelaev, neff võis liikuda ka aerudega. Mõlemale laevatüübile ehitati ahtrisse ja vööri kõrged platvormid, nn kastellid. Seal asusid vibu- ja ammulaskjad, sageli ka viskemasinad. Laskemoonavaru täiendamine oli tol ajal lihtne: kui kivid lõppesid, korjati neid lähemalt rannalt juurde.

Neffide ja kogede mastis oli raapuri, mastitipus mastikorv ehk „varesepesa", kus tavaliselt asus vaatleja, lahingu ajal aga olid seal vibu- või ammukütid. Lahingumoona tõstmiseks mastikorvi oli selle küljel tõsteplokk.

13. sajandi keskpaiku võeti kogedel tarvitusele täävile kinnituv rool. See leiutis on üldjoontes samasugusena kasutusel tänaseni.

Eestlaste muistse vabadusvõitluse ajal veeti kogedel ristisõdijaid Saksamaalt Väina jõe suudmesse Riiga. 1219. aastal purjetas tõenäoliselt neffidel Lyndanise alla Taani kuningas Valdemar II Võitja ning 1220. aastal Läänemaale Rootsi kuningas Johan I Sverkersson oma vägedega.

Neffidel veeti Genovast ja Veneetsiast Lääne-Euroopa rüütleid ning nende sõjasulaseid Palestiinasse ristisõtta. Suurimad nefid olevat mahutanud 800–1000 sõjameest. Neffe on kasutatud ka rannikul asuvate kindluste piiramisel – selleks võeti neil mastid maha ja ehitati laeva keskele kõrge puust torn, kuhu asusid ammukütid.

Üks ristisõdade ajastu neffe on kujutatud meie värvipildil. Punane rist laeva esipurjel ei olnud tollal arstiabi märk, vaid lohetapja püha Jüri kilbiembleem. Üks kolmanda ristisõja juhte, Inglise kuningas Richard Lõvisüda, valis püha Jüri oma kaitsepühakuks ning laskis seepärast oma laevu ehtida punase ristiga. Sellest ajast jäi punane rist ka Inglismaa lipule.